

חטאי חינוך חיוביים

שמואל שקולניקוב

ישראל שפלר (2011). שאלה של חינוך: מבחר מאמרים. מאנגלית: אמיר צוקרמן, יניב פרקש ואבי כצמן. ירושלים: קרן מנדל

כל ספר של ישראל שפלר הוא חדשות טובות, גם אם הוא אוסף מאמרים שכבר פורסמו בעבר באנגלית, בעיתונות המקצועית והמקצועית-למחצה ואף כפרקים בספריו. שפלר הוא מגדולי הפילוסופים של החינוך החי כיום. עד לפני כעשרים שנה הוא כיהן כפרופסור לפילוסופיה של המדע ולחינוך באוניברסיטת הרווארד, והוא ממשיך להיות פעיל בתחומי עניינו העיקריים: חינוך, חינוך יהודי, פילוסופיה של המדע, פילוסופיה של הלשון, תורת ההכרה ועוד. ספריו ומאמריו תורגמו לשפות רבות ובכללן עברית.

ספר זה מכיל 19 ממאמריו של שפלר בנושאי חינוך וחינוך יהודי. הספר מחולק לארבעה שערים: "על מושגים", "על ההגדרה", "על המטרה" ו"על חינוך יהודי". כל המאמרים יש בהם עניין רב, כמצופה מחיבוריו של שפלר, ואין זה המקום להתייחס לכולם, אלא לכמה מהם הבולטים במיוחד. המאמר "ממידה רעה לסגולה, או כפרה על שבעת חטאי החינוך" (וביתר דיוק, deadly sins, חטאים שחייבים עליהם כרת) מתייחס לשבע עמדות כלפי החינוך והלמידה, הנחשבות למגרעות בתהליך הלימוד והמשמשות מטרה למאמצים חינוכיים להתגבר עליהן. אולם שפלר סבור שעמדות אלו ממלאות לרוב דווקא תפקיד חיובי ביותר בתהליך החינוך. בעניין ה"חטא" הראשון, "בערות, או מה שאיננו יודעים", שפלר מעיר את תשומת ליבנו לכך, שהמודעות לאי-ידיעתנו וההודאה בה היא המקדמת את המחקר ואת הלמידה, ועל המורה והמחנך לעודד את איתור הפערים בידיעותינו ולא לכסות עליהם, ואת הנכונות לקבל שאי-ידיעתנו תתגלה בתור שכזאת (אגב, הכוונה לבורות, כתרגום לאנגלית ignorance. "בערות" היא מלשון "בער", כלומר "בהמה", ובהשאלה: מי שאינו מבין, לא מי שאינו יודע דבר).

ומכאן לטענה שהמאמר "שליליות, או כוחה של המחשבה השלילית", המזכיר

לנו שהמדע מתקדם לא דרך אישוש תיאוריות אלא, אדרבה, דרך הניסיון להפריכן. במאמרים האחרים – "שכחה, או שמא נזכור", "ניחוש, או ככה אני מנחש", "אי-רלוונטיות, או מה הטעם", "דחייה, או אל תעשה זאת עכשיו", "בטלנות, או תן לעולם לעבור" – המחבר מראה כיצד כל אחת ממגרעות-כביכול אלו ממלאת תפקיד חשוב בקידום הידע והוראתו.

במאמר "האם החינוך הוא דיסציפלינה?" מתייחס שפּלר לשאלה שהעסיקה בזמנה את חוקרי החינוך, והיא רלוונטית עוד היום. מסקנתו היא, שגם אם החינוך איננו דיסציפלינה בפני עצמה אלא עיסוק מעשי, הוא נעזר בדיסציפלינות מדעיות שונות, כמוהו כרפואה, ושעל העוסקים בו להיות מוכשרים לראות את ההקשר המדעי הרחב של פעולתם. שני המאמרים "עשייה והבנה" ו"לימודים מתקדמים וחינוך מורים", ממשיכים קו זה ושוללים את התפיסה של חינוך המורים כהכשרת "טכנאים אינטלקטואליים". הכשרת המורה איננה מיועדת להביא לשכלול היעילות של פעילותו בכיתה; חינוך המורים מטרתו להביא לתודעת המורה את ההקשרים הרחבים של פעולתו, המוציאים אותו לחופשי ומכינים אותו ללמד בני אדם חופשיים, ולא רק לאמנם בטכניקות של הוראה וביישומן. במאמר הראשון מבין שניים אלה, שפּלר מבקר את המושג "התלמיד החוקר" כמאפיין את מטרת ההוראה. לימוד פיזיקה, למשל, איננו מכשיר את התלמיד לחשוב כפיזיקאי, כי מרכיב חשוב בעבודתו של המדען (כבעבודתו של אמן) הוא המשחק החופשי של הדמיון, שאי-אפשר ללמדו. אפשר רק לעודדו על ידי פתיחת מרחב של חופש לתלמיד. אולם מרחב זה הוא כבר מעבר להוראה.

עניין האדם החופשי מפותח במאמר החשוב "חינוך מוסרי והאידיאל הדמוקרטי", המטיל אחריות מיוחדת על המחנך בחברה דמוקרטית. הדמוקרטיה מבוססת על האמונה כי אין בני אדם "טובים יותר", במובן המקורי של אריסטוקרטיה. הדמוקרטיה דורשת מכל אדם מה שבצורות אחרות של ארגון חברתי נדרש רק מחלק מן האוכלוסייה – "הטובים יותר". יוצא מזה, כי חינוך איננו מכשיר שלטוני ואין בו דוגמות. שפּלר רואה אנלוגיה בין נקודת המבט המוסרית לבין זו המדעית: גם כאן וגם כאן עלינו להיות מוכנים לשנות את עמדתנו בעקבות מה שהוא קורא לו "ההקשבה להיגיון". במילים אחרות, תפקידו של המחנך לפתח אצל חניכיו את המחשבה הביקורתית. הבנה זו של תפקידו גם חושפת את המחנך עצמו לביקורת בידי תלמידיו, אולם הנכונות לכך היא המכינה את החניך להיות אדם חופשי. ועיקרו של חינוך – שחרור.

בספר אין ציון של העורך, ולא תמיד ברור לפי איזה עיקרון נבחרו וקובצו

המאמרים. מאמר אחד או שניים, על אף העניין הפילוסופי שבהם, לא ברורה שייכותם לחינוך – למשל המאמר "סמל, טקס והכרה", המעלה כמה רעיונות חשובים בעניין הסמיוטיקה הלא-מילולית. בתוך השערים הדנים בנושאים תיאורטיים בחינוך, שלכמה מהם התייחסתי למעלה, נמצאים גם סיפורים אישיים על פגישותיו של שפּלר עם פילוסופים בלונדון ובאוניברסיטאות פנסילוניה והרווארד. רכילות אקדמית זו יש בה חן והיא מעניקה לקורא ראייה רעננה על דמויות גדולות בפילוסופיה האנגלו-אמריקאית של אמצע המאה שעברה, אבל המאמרים חורגים מן הנושא המוכרז של הקובץ.

ברמה אחרת מעניינים מאמריו על החינוך היהודי כפי ששפּלר עצמו חווה אותו באמריקה, ומרגשים במיוחד העמודים שבפתח הקובץ "אל קוראֵי בעברית", שנכתבו במיוחד לכרך זה. ואם בעברית עסקינן, ספר המיועד לתת שירות לקורא העברית שאיננו רץ בשפה האנגלית ראוי שתהיה בו הקפדה על ציון אותם החיבורים המופיעים בהערות השוליים וקיימים בתרגום עברי נגיש. כזה הוא ספרו של שפּלר עצמו *תנאי הידיעה*,¹ וכן ספרים אחרים שלו ושל מחברים אחרים, קלאסיים ובני זמננו.

כן ראוי שספר הפונה לקהל של מורים יקפיד על השפה העברית. "מי מהן" (עמ' 92) יכול להיות מוסב רק על בני אדם. במשפטים רבים לאורך הספר מופרד הנושא מנשואו בפסיק. חוכמת הניקוד הולכת ונעלמת גם מקרב מורים ואף מקרב סופרים. אבל אין זו סיבה להקל בה ראש. אם אינך יודע לנקד (כמו בעמ' 114), אל תנקד, בייחוד אם אין צורך בכך.

עזרה מועטה היא לקורא שאינו יודע אנגלית על בוריה אם אין מתרגמים לו את הביטויים הקשים. בעמ' 97 מובאים שלושה ביטויים שבהם הלוגיקן וילארד ואן אורמאן קוויין (Quine) מכנה בחידוד לשון שלושה מהלכים לוגיים, ואין במקומם או בצידם תרגום: the fell swoop (דהיינו: התקיפה הגמורה), the full sweep (כלומר: התנופה השלמה) ו-the full swap (משמע: התמורה המלאה).

ההגהה של הכרך היא לעיתים רשלנית, לפעמים עד כדי הטעיה. למשל, בעמ' 169 מדובר, על פי התרגום, בכך שמדעי הטבע מטפלים במקרים ייחודיים, בעוד ברור שהכוונה היא **למדעי הרוח**. מדעי הטבע מנסחים חוקים כלליים ומדעי הרוח הם שמנסים לפרש כל מקרה בייחודיותו.

על אף חסרונותיה של הוצאה זו, קובץ המאמרים הזה הוא קריאת חובה לכל מורה בכל רמת הוראה, ובייחוד למורי מורים.

1 שפּלר, ישראל (2001). *תנאי הידיעה* – מבוא לתורת ההכרה והפילוסופיה של החינוך (תרגום: דוד הד), ירושלים: מאגנס.

